

Актуальні проблеми психології

УДК 159.923.2:364-051

В.В. Балахтар
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи,
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича

Особливості самоствавлення особистості фахівців із соціальної роботи

У статті розкрито основні підходи до трактування сутності поняття «самоствавлення», вплив на встановлення довірливих відносин й уміння управляти емоційною напруженістю професійного спілкування на різних стадіях особистісно-професійного становлення. Визначено особливості самоствавлення як емоційно-ціннісного ставлення до власного «Я» особистості фахівців із соціальної роботи. За результатами емпіричного дослідження виокремлено три кластери, відповідно до яких визначено рівні самоствавлення: у більшій частині досліджуваних виявлено високий і середній рівні ставлення до себе, самоповаги, аутосимпатії та ін. За критерієм χ^2 виявлено статистично значущі відмінності у рівнях самоствавлення залежно від стадії професійного становлення, статі, роду занять, місця проживання, стажу професійної діяльності.

Ключові слова: самоствавлення, рівні самоствавлення, професійно-особистісне новоутворення, фахівець із соціальної роботи, стадії професійного становлення.

В.В. Балахтар
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи,
Черновицкий университет имени Ю. Федьковича

Особенности личностного самоотношения специалистов по социальной работе

В статье раскрыты основные подходы относительно сущности понятия «самоотношение», освещены влияние на установление доверительных отношений и умение управлять эмоциональной напряженностью профессионального общения на разных стадиях личностно-профессионального становления. Определены особенности самоотношения как эмоционально-ценностного отношения к собственному «Я» личности специалистов по социальной работе. Представлены результаты эмпирического исследования, в котором выделены три кластера, соответствующие уровням самоотношения: в большей части исследуемых выявлен высокий и средний уровни отношения к себе, самоуважения, аутосимпатии и др. По критерию χ^2 определены статистически значимые различия в уровнях самоотношения в зависимости от стадий профессионального становления, пола, рода занятий, места жительства, стажа профессиональной деятельности.

Ключевые слова: самоотношение, уровни самоотношения, профессионально-личностное новообразование, специалист по социальной работе, стадии профессионального становления.

V.V. Balakhtar
 candidate of Pedagogical Sciences,
 Associate Professor, Department of Pedagogy and Social Work
 Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Peculiarities of personality self-attitude of specialists in social work

The article reveals the main approaches to the interpretation of the essence of the concept of «self-attitude», the influence on establishing the trusting relationships and the ability to manage the emotional intensity of professional communication at different stages of person-professional formation. The peculiarities of self-attitude as an emotional-value attitude to the «I» personality of Social Work specialists are determined. According to the results of the empirical study, three clusters were identified, according to which the levels of self-attitude were determined: in the majority of subjects the high and average level of attitude toward him/her-self, self-esteem, autosympathy and others were revealed. According to the criterion χ^2 , statistically significant differences in the levels of self-attitude were revealed depending on the stages of professional development, gender, occupation, place of residence, professional experience. In particular, a high level of self-attitude is most characteristic for specialists at the stage of self-design (life-design) of the professional way and self-realization of a specialist as a professional, the achievement of «ahcme» ($p < 0,05$); about half of the women under study are characterized by a high level, and in men the average ($p < 0,01$).; by type of study occupied; it has been shown: the future specialists (students) – the average and the low, the working specialists – high and average ($p < 0,01$); at the place of residence: in the city – high level, in the village – average ($p < 0,01$).

Key words: self-attitude, levels of self-attitude, professional-personal neoplasms, Social Work specialist, stages of professional development.

Постановка проблеми

Соціальна робота як вид професійної діяльності має чітко виражену соціальну спрямованість, є законодавчо регламентована в Україні, а ключовими суб'єктами реалізації соціальної політики держави є фахівці з соціальної роботи, що забезпечують надання соціальних послуг населенню на локальному рівні. Засадами професійно-особистісного становлення фахівців у сфері соціальної роботи є «оволодіння власною поведінкою, формування системи внутрішньої регуляції діяльності, яка забезпечує здатність людини до саморозвитку та самореалізації, що, у свою чергу, є необхідною передумовою успішної адаптації до мінливих умов ринку праці, цивілізаційних та культурних вимог суспільства» [16, с. 14]. Крім того, важливим є усвідомлення «психологічних основ та ресурсів самореалізації особистості, життєвих цілей, цінностей та сенсу життя особистості» [7, с. 6], її самопроєктування, самоствердження, самовдосконалення

і самотворення смислу життєвого шляху загалом.

Важливим структурним компонентом самореалізації фахівця з соціальної роботи, поряд з самоефективністю, формуванням ціннісної позиції особистості, ціннісних орієнтацій, вважають самоствавлення як професійно-особистісне новоуворення, що є «складовою самосвідомості і виявляється у вигляді глобального почуття «за» або «проти» самого себе, специфічних внутрішніх оцінках, таких, як самохвалення, самопохвала, самозвинувачування, самоосуд тощо» [3, с. 140]. Отже, актуальним виявляється дослідження проблеми самоствавлення особистості фахівців із соціальної роботи у ціннісному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Варто зазначити, що окремі аспекти досліджуваної проблеми вже були предметом дослідження. Поняття «самоствавлення», введене Н. Сарджвеладзе, на дум-

ку І. Кона, передбачає «особисте ціннісне судження, виражене в установках індивіда щодо себе (схваленні або несхваленні), які вказують, якою мірою індивід вважає себе здібним, значущим, успішним і достойним» [18, с. 198-206]. Значний доробок щодо складного і багатогранного процесу самопізнання, узагальненого в емоційно-ціннісне ставлення особистості до самої себе, зробила науковець І. Чеснокова, вивчаючи проблеми самосвідомості. Дослідниця визначає його як компонент самосвідомості: «специфічний вид емоційних переживань, в яких відображається власне ставлення особистості до того, про що вона дізнається і що розуміє, «відкриває» стосовно самої себе, тобто різні її самоставлення» [17, с. 108-109].

Самоставлення, як зазначає С. Пантілеєв, безпосередньо пов'язане з особистісною та соціальною позицією суб'єкта діяльності, масштабністю і значущістю окреслених завдань, за які особистість «свідомо бере на себе відповідальність у якості їх автора і творця» [9, с. 1]. Науковець стверджує, що самоставлення – це «особистісне утворення, що розуміється як безпосередній феноменологічний вияв (представленість) особистісного смислу «Я» для самого суб'єкта» [10, с. 16], а його компонентами автор вважає такі: почуття усвідомленості «Я»; відображене самоставлення; самоприйняття; самоцінність; самовпевненість; самокерівництво; самоприхильність; самозвинувачення; внутрішню конфліктність [9, с. 2].

Аналіз наукових праць з психології свідчить про вагомий дослідження самоставлення як емоційно-оцінкової системи (В. Столін) [14]; як особистісного утворення «в контексті реальних життєвих взаємин суб'єкта, «соціальних ситуацій його розвитку» і діяльностей, за якими стоять мотиви, пов'язані із самореалізацією суб'єкта як особистості» (Л. Виготський); самоцінності особистості як емоційної складової самосвідомості (Л. Просандеева) [5; 7; 8; 9]; як складової професійної самосвідомості (А. Маркова, К. Карпінський, О. Шарпапов та ін.) [5; 8; 15]; особли-

вості виникнення і формування ціннісних новоутворень (К. Абульханова-Славська, О. Бондарчук, А. Брушлінський, С. Максименко та ін.) [1; 2; 4; 7] тощо.

Водночас проблема особливостей самоставлення особистості фахівців із соціальної роботи вивчені не достатньо.

Формулювання цілей статті

Мета публікації – висвітлити результати емпіричного дослідження особливостей самоставлення особистості фахівців із соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу

У дослідженні взяли участь 625 фахівців із соціальної роботи з різних регіонів України на різних стадіях професійного становлення: 1) самовизначення в якості майбутнього фахівця – студенти віком до 23 років (31,0%); 2) самопроєктування (життєконструювання) майбутнього професійного шляху – молоді фахівці віком до 30 років (15,0%); 3) саморегуляція у професійній діяльності – фахівці віком від 30 до 40 років (16,3%); 4) самоствердження та самовдосконалення у професійній діяльності – фахівці віком від 40 до 50 років (11,2%); 5) самореалізація фахівця як професіонала, досягнення «акме» – фахівці віком від 50 до 60 років (14,7%); 6) рефлексія професійного досвіду і самотворення смислу подальшого життєвого шляху – фахівці віком від 60 років і більше (11,7%).

З них було виокремлено групи: 1) за статтю: 76,2% жінок і 23,8% чоловіків; 2) за місцем проживання: місто (75,7%) і село (24,3%).

У дослідженні використано методика В. Століна-С. Пантілеєва, спрямовану на дослідження самоставлення як емоційно-ціннісного ставлення до власного «Я». Дані підлягали кластерному, кореляційному, факторному, дисперсійному аналізу за допомогою комп'ютерної програми SPSS (версія 23.0).

За результатами кластерного аналізу даних, отриманих за результатами узагальнення основних шкал опитувальника Століна-Пантілеєва виокремлено три кластери: 1) глобальне самоставлення;

2) самоставлення, диференційоване за самоповагою, аутосимпатією, самоінтересом й очікуваннями ставлення до самого себе з боку інших осіб; 3) рівень конкретних дій (готовності до них) у відношенні до власного Я (табл. 1).

За результатами аналізу дослідження самоставлення у фахівців із соціальної роботи за даною методикою відповідно до кластерів виявлено три рівні: високий, середній і низький (табл. 2).

Як видно з таблиці 2, високий рівень прояву самоставлення у фахівців із соціальної роботи виявлено у 43,5% досліджуваних, яких характеризують відносно вищі показники ставлення до себе, самоповаги, аутосимпатії та ін. Це дає підстави віднести досліджуваних до групи з високим рівнем самоставлення, тобто до першого кластеру і характеризує респондентів як таких, що мають високий рівень самооцінки.

До другого кластеру ввійшло 22,3% досліджуваних з низькими показниками самоставлення до себе, що дозволяє віднести їх до низького рівня самоставлення та свідчить про нестійкість емоційно-ціннісного ставлення до себе, занижену самоповагу і низьку самовпевненість, а також наявність страху в досліджуваних,

що їх можуть неправильно оцінити.

Третій кластер (34,2%) склали досліджувані фахівці із соціальної роботи з середніми показниками ефективного самоставлення до себе у ціннісному аспекті. Такий результат свідчить про те, що фахівці усвідомлюють можливість досягнення успіху в соціальній роботі як професійній діяльності, прагнуть досягнути ідеального образу фахівця, самореалізації як професіонала.

За критерієм χ^2 виявлено статистично значущі відмінності у рівнях самоставлення залежно від стадій професійного становлення, віку, статі, місця проживання, стажу професійної діяльності та ін. Так, дослідження самоставлення фахівців із соціальної роботи залежно від стадій професійного становлення і виокремлення груп досліджуваних за віком дозволило визначити рівні прояву (табл. 3).

Як видно з таблиці 3, серед групи досліджуваних із високим рівнем самоставлення високі показники ціннісного ставлення до самого себе спостерігаємо у фахівців на стадії їх самореалізації як професіоналів (63,0%) і стадії самопроекування (61,7%), що свідчить про загальне позитивне самоставлення фахівців до себе як до самостійної, вольової та надійної

Таблиця 1

Розподіл самоставлення досліджуваних фахівців із соціальної роботи за кластерами

Основні шкали	Кластер		
	1	2	3
Глобальне самоставлення	58,22	40,11	46,31
Самоповага	58,02	38,14	47,49
Аутосимпатія	52,34	43,11	50,94
Очікуване ставлення до інших	55,23	46,24	45,83
Самоінтерес	55,94	40,60	52,51

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних фахівців із соціальної роботи за рівнями самоставлення

Рівні самоставлення	Кількість досліджуваних, у відсотках (%)
Низький	22,3%
Середній	34,2
Високий	43,5

**Рівні прояву самоставлення фахівців із соціальної роботи
залежно від стадій професійного становлення та віку досліджуваних**

Стадії професійного становлення	Рівні самоставлення (кількість досліджуваних, у %)		
	низький	середній	високий
Самовизначення в якості майбутнього фахівця	29,0	52,7	18,3
Самопроєктування (життєконструювання) професійного шляху	10,6	27,7	61,7
Саморегуляція у професійній діяльності	7,8	33,3	58,8
Самоствердження та самовдосконалення у професійній діяльності	16,1	38,7	45,2
Самореалізація фахівця як професіонала, досягнення «акме»	26,1	10,9	63,0
Рефлексія професійного досвіду і самотворення смислу подальшого життєвого шляху	41,1	21,9	37,0

людини, здатної створити власний успішний проєкт життєвого шляху й реалізувати його у практичній діяльності.

Високий рівень – це оптимальний, гармонійний, узгоджений рівень глобального самоставлення цілісного переживання до власного «Я» ($p < 0,05$). Стосовно низького рівня, то варто зазначити, що найбільш низькі показники виявлено у фахівців на стадіях саморегуляції (7,8%) і самопроєктування (10,6%), а це, на нашу думку, свідчить про нездатність моделювати власну професійну діяльність і життєвий шлях загалом, занижену самооцінку досліджуваних, нездатність до самоконтролю, суперечливе, негативне переживання стосовно власного «Я» тощо ($p < 0,05$).

Окрім того, за критерієм χ^2 виявлено статистично значущі відмінності у рівнях самоставлення за статтю досліджуваних (табл. 4).

Аналіз даних таблиці 4 показує, що

близько половини досліджуваних жінок характеризує високий рівень (45,8%), що передбачає усвідомлене цілісне, інтегративне самоставлення як переживання власного «Я». Щодо чоловіків, то більшість частині досліджуваних фахівців (58,4%) властивий середній рівень самоставлення, 35,8% досліджуваних осіб чоловічої статі виявили високий рівень і лише 5,8% – низький рівень самоставлення ($p < 0,01$).

Окрім того, за критерієм χ^2 виявлено статистично значущі відмінності у рівнях самоставлення залежно від роду занять досліджуваних (табл. 5).

Як видно з таблиці 5, високий рівень самоставлення характерний для більшої частини працюючих фахівців (54,7%), що вказує на високий рівень думки про себе, відкритість, упевненість, емоційне прийняття себе, цілісне переживання до власного «Я», набутий досвід ($p < 0,01$). У половини досліджуваних студентів ви-

Таблиця 4

Рівні самоставлення фахівців із соціальної роботи за статтю досліджуваних

Рівні самоставлення	Кількість досліджуваних, у %	
	жінки	чоловіки
низький	27,1	5,8
середній	27,1	58,4
високий	45,8	35,8

Рівні самоставлення фахівців із соціальної роботи за родом занять досліджуваних

Рівні самоставлення	Кількість досліджуваних, у %	
	майбутні фахівці (студенти)	працюючі фахівці
низький	28,9	19,3
середній	51,5	26,0
високий	19,6	54,7

явлено середній рівень (51,5%); низький рівень виявлено у 28,9% реципієнтів, що свідчить про не дуже розвинуті навички реально оцінювати власні сили, підвищений інтерес до себе, самовпевненість, самоприйняття. Крім того, варто назвати і середній рівень розвитку прагнення набувати соціальний досвід у сфері соціальної роботи в результаті взаємодії у системі «людина – людина».

Фахівцям, які працюють у міських соціальних службах, здебільшого властивий високий рівень самоставлення (48,8%) (табл. 6), а фахівцям сільської місцевості властивий середній рівень ціннісного ставлення до самого себе (51,4%) ($p < 0,01$). Досліджуючи рівні самоставлення фахівців із соціальної роботи залежно від міс-

ця проживання, можна припустити, що це зумовлено психологічними особливостями сільського населення, але це потребує більш детального дослідження.

Варто також звернути увагу на рівні самоставлення залежно від стажу в сфері соціальної роботи (табл. 7).

Дані таблиці 7 демонструють показники високого рівня ціннісного ставлення до самого себе, найбільш виражені у фахівців, у котрих стаж роботи понад 60 років (61,5%); найбільш високі показники досліджуваних, у яких виявлено середній рівень, є характерні для працівників зі стажем роботи до одного року (58,3%), без стажу (51,9%) і фахівців, стаж котрих складає від 5 до 10 років (46,7%) ($p < 0,05$). Це свідчить про те, що самоставлення тісно

Таблиця 6

Рівні самоставлення фахівців із соціальної роботи за місцем проживання досліджуваних

Місце проживання	Рівні самоставлення		
	низький	середній	високий
місто	22,2%	29,0%	48,8%
село	22,9%	51,4%	25,7%

Таблиця 7

Рівні самоставлення фахівців із соціальної роботи залежно від стажу роботи досліджуваних

Стаж у сфері соціальної роботи	Рівні самоставлення, %		
	низький	середній	високий
відсутній	30,4%	51,9%	17,7%
до 1 року	16,7%	58,3%	25,0%
від 1 до 5 років	23,5%	29,4%	47,1%
від 5 до 10 років	13,3%	46,7%	40,0%
понад 10 років	20,4%	18,2%	61,5%

пов'язане з пізнавальною та моральною сферами особистості й посідає центральне місце у психологічній регуляції діяльності. Через зріле ставлення до себе людина може реально впливати на своє життя і життя інших, розумно організувати життєвий процес, передбачати життєві події та їх результати. Зрозуміло, що показники низького рівня самоставлення сигналізують про можливість руйнування самоідентичності, суб'єктивний характер професійної діяльності, упередженість у сприйнятті інших людей (працівників, клієнтів) тощо.

Висновки

Визначено особливості самоставлення як емоційно-ціннісного ставлення до власного «Я» особистості фахівців із соціаль-

ної роботи. За результатами емпіричного дослідження виокремлено три кластери, відповідно до яких визначено рівні самоставлення: у більшій частині досліджуваних виявлено високий і середній рівні ставлення до себе, самоповаги, аутосимпатії та ін. За критерієм χ^2 виявлено статистично значущі відмінності у рівнях самоставлення залежно від стадій професійного становлення, статі, роду занять, місця проживання, стажу професійної діяльності.

Перспективами подальшого дослідження вважаємо організацію спеціального соціально-психологічного супроводу щодо формування емоційно-ціннісного ставлення до власного «Я» особистості фахівців із соціальної роботи.

Література

1. Альбуханова-Славская К. Состояние современной психологии: субъектная парадигма / К. Альбуханова-Славская // Теория и методология психологии : постнеклассическая перспектива; отв. ред. А. Журавлев, А. Юревич. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – С. 248-450.
2. Балахтар В. Професійна ідентичність особистості-фахівця соціальної роботи // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур: матеріали X Міжнародної наукової конференції (Острог, 12–13 травня 2017 року) / ред. кол.: І. Д. Пасічник, Д. М. Шевчук та ін. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. – Вип. 18. – 260 с. – С. 239-241.
3. Бондарчук О. І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності: монографія / О. І. Бондарчук. – К.: Наук. світ, 2008. – 318 с.
4. Брушлинский А. В. Психология субъекта / А. В. Брушлинский. – СПб.: Алетей, 2003. – 272 с.
5. Карпинский К. В. Профессиональное самоотношение личности и методика его психологической диагностики: моногр. / К. В. Карпинский, А. М. Колышко. – Гродно: ГрГУ, 2010. – 140 с.
6. Кон И.С. Открытие «Я» / И. Кон. – М.: Политиздат, 1978. – 367 с.
7. Максименко С. Д. Психологічна основа самореалізації особистості: структура і функції / С. Д. Максименко, Л. З. Сердюк // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. IX: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. – Вип. 9. – К.: Талком, 2016. – С. 6-13.
8. Маркова А. К. Психология профессионализма: учеб. для студ. высш. учеб. завед. / А. К. Маркова. – М.: Высшая школа, 1996. – 456 с.
9. Пантеев С. Р. Стрoение самоотношения как эмоционально-оценочной системы: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, история психологии» / С. Р. Пантеев. – М., 1988. – 18 с.
10. Пантеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С. Р. Пантеев. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 110 с.
11. Просандеева Л. Є. Концептуальні засади теорії самоцінності / Л. Є. Просандеева // Актуальні проблеми психології: 36 наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Т.7. – Вип. 13. – К., 2007. – С. 282–288.
12. Просандеева Л. Є. Проблеми розвитку самоцінності дитини / Л. Є. Просандеева // Соціально психологія. – 2008. – №1 (27). – С. 179-185.

13. Просандєєва Л. Є. Типологічний аналіз самоцінності особистості підлітка / Л. Є. Просандєєва // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 14. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С. 665-674.
14. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 288 с.
15. Шарапов А. О. Структура, динамика и условия развития эмоционально-оценочного компонента профессионального самосознания у студентов психологов / А. О. Шарапов // Социально-психологические проблемы профессионализации личности. – 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www. site/konfer/Home/2-seksia](http://www.site/konfer/Home/2-seksia)
16. Чепелева Н. В. Дослідження самопроекування особистості у контексті постнекласичної психології / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. IX: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. – Вип. 9. – К.: Талком, 2016. – С. 13-21.
17. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. Чеснокова. – М. : Наука, 1977. – 144 с.
18. Яворська-Ветрова І. В. Теоретичний аналіз проблеми самоставлення: ціннісний аспект // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць. – Т. 6. Психологія обдарованості. – Вип. 11 / за ред. С. Д. Максименка ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2015. – 414 с. – С. 198-206.